

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевченко Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: архівні джерела з історії Центральної України.

УДК 94 (477) “199”: 655,41

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗМІНИ ВИДАВНИЧОЇ ГАЛУЗІ ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Віктор ШПАК (Київ)

Ця стаття присвячена аналізу переходу видавничої галузі на новітні комп'ютерні технології із застосуванням нових способів друку, яким розпочався наступний етап книговидавничої історії. Показано, як технічна революція у галузі призвела не тільки до зміни технологій, але й змінила саму сутність редакторської праці.

Ключові слова: верстальник, дизайнер, друк, комп'ютерні видавничі системи, редактор.

Эта статья посвящена анализу перехода издательской отрасли на новейшие компьютерные технологии с применением новых способов печати, которым начался следующий этап книгоиздательской истории. Показано, как техническая революция в области привела не только к изменению технологий, но и изменила саму суть редакторского труда.

Ключевые слова: верстальщик, дизайнер, печать, компьютерные издательские системы, редактор.

This article analyzes the transition of the publishing industry on the latest computer technology with the use of new printing methods, which began the next phase of book publishing history. Shown how technical revolution in the field brought not only to a change in technology, but also has changed the meaning of editorial work.

Keywords: coder, designer, print, publishing computer sistem, editor.

Основоположники історіографії та бібліографії в галузі досліджень української книги в загальних рисах поділяли історію книговидання на два знакових етапи: поява в давніх суспільствах письма, рукописних документів і книг, друга – перехід до друкарської форми виготовлення та поширення інформації. Існують і дослідження з більш деталізованими етапами розвитку українського книговидання. Узагальнено їх можна подати так:

— початковий (теологічний) (до поч. XVII ст.) – друкувалися книги тільки релігійної тематики;

— могилянський (XVII – XVIII ст.) – українське книговидання починає розвиватися за сприяння держави;

— університетський (кін. XVIII – сер. XIX ст.) – засновано Харківський та Київський університети, а також спеціальний державний орган – Головне управління цензури при Міністерстві Народної Просвіти, що відстежував усю друковану продукцію;

— поліцейський (сер. XIX ст. – 1918 р.) – посилюється державний цензурний гніт і з'являються нові організаційні форми видання книг;

— радянський (1918 – 1991 рр.) – становлення системи державного регулювання книговидання через застосування правового, економічного та адміністративного методів.

Сьогодні можна стверджувати, що наприкінці ХХ ст. з переходом до інформаційного суспільства, перебудовою видавничої галузі на комп'ютерні технології та застосуванням нових способів друку розпочався наступний етап книговидавничої історії. Інформатизація всієї людської діяльності дедалі глибша й повніша, і це вимагає постійного аналізу, оцінки функціонування видавничої продукції саме з огляду на її роль в інформаційному, науковому, навчальному та культурно-духовному забезпеченні суспільства. Комплексна й системна історіографія видавничої справи постіндустріального періоду є малодослідженою взагалі. Окремі її складові вивчали з історіографічного погляду лише декілька наших сучасників-науковців, зокрема, М. Тимошик, М. Сенченко, О. Афонін, А. Москаленко, М. Романюк І. Михайлин, В. Карпенко, В. Бебик.

Так, професор Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка М. Тимошик стосовно досліджуваного періоду зосередив свою увагу переважно на історіографії редакційно-видавничої справи. У своїх працях “Історія видавничої справи” [1], “Видавнича справа в Україні на сучасному етапі: тенденції, проблеми” [2], “Книга

для автора, редактора, видавця” [3] та інших він охарактеризував розвиток книжкових видавництв незалежної України 1991 – 2006 рр.

Директор Книжкової палати України М. Сенченко та президент Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів (УАВК), характеризуючи історію української книги часів незалежності, поділили її на три періоди: період несвідомої підтримки (1991 – 1995 рр.); період свідомого знищення (1996 – 1999 рр.); період ілюзії підтримки (2000 – 2009 рр.) [4].

На початок 90-х років, коли в країні відбувалися трансформаційні зміни, пов’язані з переходом на ринкові відносини, припали й революційні зміни в технічному оснащенні видавничої галузі й відповідно технології редакційно-видавничого процесу. Основними елементами таких змін стали: поява видавничих комп’ютерних комплексів; використання у книгодрукарській справі поліграфічних машин офсетного способу друку, перехід на СТФ- та СТР-технології під час підготовки формних пластин, застосування цифрового друку, електронних засобів передачі інформації, інтернет-технологій продажів тощо.

Кожен елемент видавничої технології став зорієнтованим на здобуття фінансового результату. В цьому полягає основна відмінність роботи видавництва в ринкових умовах. Сьогодні ніхто не дає вказівки видавництвам, яку продукцію чи яких авторів видавати, а за наявності держзамовлення за нього ведеться міжвидавнича конкурентна боротьба. Редакційно-видавничий процес – це процес підготовки й випуску видання у світ: від авторського пошуку до книгорозповсюдження.

Ключовою фігурою у процесі випуску видавничої продукції є автор – особа, творчою працею якої створено твір. Видавництво зацікавлене в співпраці з обдарованими, кваліфікованими та, бажано, відомими авторами. Удалий добір автора або авторського колективу – лівова частка успіху. Як завжди, провідні видавничі компанії співпрацюють з певним колом авторів. Взаємини між ними регулюються авторським договором. Автори отримали можливість обирати видавництво, обумовлювати для себе найбільш сприятливі умови співпраці. Гонорарна політика видавництв практично перестала залежати від держави. Остання лише оберігає авторське право відповідно до Закону України “Про авторське право і суміжні права” та визначає рівень мінімальної винагороди згідно з постановою Кабінету Міністрів України: “Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об’єктів авторського права і суміжних прав”. Зміст авторського договору став прерогативою домовленості лише автора і видавництва [5, с. 40]. Найчастіше в практиці видавничої роботи автор чи група авторів, які мають виняткове право на твір, передають його у використання видавництву на засадах, обумовлених в договорі.

З поширенням персональних ЕОМ та редакційно-видавничих комп’ютерних комплексів змінилися й правила підготовки авторського оригіналу й порядок його передачі у видавництво. Якщо ще у 80-ті роки рукописи передавалися в редакцію у вигляді, зазвичай, надрукованих на друкарській машинці аркушів з текстом, то вже на початку 90-х видавництва все частіше почали ставити вимогу щодо підготовки рукописів в електронному вигляді, спочатку на дискетах, згодом на CD-дисках, DVD-дисках, “флешках” тощо. Електронна й паперова версії повинні бути ідентичними. Застосування подібних технологій позбавило необхідності тримати у видавництві такий підрозділ, як машинописне бюро, або пізніше – відділи набору текстів.

Протягом останнього часу істотно змінився й редакційний процес. Якщо раніше він фактично закінчувався на етапі редагування та коректури (решта процесів, ураховуючи набір, відбувалися в друкарні), то тепер для друкарні готується повністю зверстаний оригінал-макет. Нині підготовка публікації до друку має такий вигляд: підготовка (редагування, коректура) тексту → макетування → підготовка ілюстрацій → складання (верстання) → виготовлення оригінал-макету. Умовність полягає в тому, що редакційний процес підготовки рукопису до друку складається з довгого ланцюжка взаємозалежних етапів. Донедавна їх виконували професіонали вузької спеціалізації, тепер вся підготовка відбувається паралельно. Пов’язано це, з одного боку, з бажанням мінімізувати собівартість продукції, а з другого – впровадженням у видавничу діяльність комп’ютерних технологій, що дало змогу значно автоматизувати процеси.

Головною фігурою, як і раніше, залишається редактор. Саме він організовує роботу над рукописом для поліпшення його в літературному, мовному, професійному, науковому, соціальному аспектах, тобто здійснює процес редагування. Він працює над удосконаленням структури рукопису, його композиції, стилю, усуненням смислових, логічних, стилістичних,

граматичних та інших похибок і вад, перевіряє достовірність фактів, наведених у рукописі, послідовність викладу матеріалу, точність визначень і формулювань тощо.

Редактор працює в безпосередньому зв'язку з автором, погоджуючи й контролюючи правки на всіх етапах. Варто наголосити, що використання комп'ютерних програм для редагування тексту можливе тільки для найпершої, технічної правки. Жодна технологія не замінить традиційної редакторської праці з притаманною їй логічністю мислення, творчістю, художньо-стильовими смаками.

Використання графічних комп'ютерних програм докорінно змінило процес художнього редагування, що полягає в художньому оздобленні твору. У великих видавництвах є окремі підрозділи, фахівці яких сканують та обробляють первинні матеріали, у менших ці функції, зазвичай, покладають на дизайнера.

Дизайнер працює у безпосередньому контакті з технічним редактором, оскільки одночасно або паралельно з художнім ведеться технічне редагування. Створюється модульна сітка (шаблон чи трафарет), яка визначає дизайн майбутнього макета й задає місця розміщення тексту, ілюстрацій, заголовків, колонцифр, колонтитулів, підписів тощо. Це є каркасом видання. Усі ці процеси здійснюються за допомоги видавничих комп'ютерних систем та спеціального програмного забезпечення для здійснення дизайну та верстки.

Новітня техніка значно розширила можливості видання щодо вибору формату й шрифту, їхньої відповідності призначенню, змісту, естетичним і гігієнічним вимогам, комфортності читання.

Ще одним важливим процесом підготовки твору до друку є коректура. Вона покликана усунути похибки, описки, друкарські помилки та інші вади відповідно до тих норм мови й вимог до видавничої продукції, які склалися на певному історичному етапі.

Коректор повинен знати не лише правила орфографії та пунктуації, але й технічні вимоги до набору й верстки, розумітися на елементах тексту, володіти системою коректурних знаків. Комп'ютерні технології значно спростили й прискорили шлях, який проходить рукопис у процесі перетворення на готову видавничу продукцію. Змінився й традиційний підхід до кількості коректур. Якщо раніше видання проходило 4 – 6 коректур (правку-вчитку, правку-звірку, правку-підчитування, зведення, друкарську коректуру тощо), то нині читають 2 – 3 рази: спочатку рукопис, а потім – після верстання тексту й внесення авторської та редакторської правки. З урахуванням того, що відповідальність за кінцевий результат не знизилася, навантаження на редакційного коректора зросло. Допомоги комп'ютера тут недостатньо. Видавництва прагнуть мати в себе фахівця, озброєного власними знаннями, мовним чуттям, увагою, професійними навичками. Коректорську роботу виконує не лише коректор, а й автор та редактор. Буває і навпаки: нерідко в малих видавництвах коректорів доводиться бути і технічним, і літературним, і випусковим редактором, оскільки такі посади в штаті не передбачені.

Оброблений на попередніх етапах рукопис передається на верстання, у ході якої він набуває остаточного додрукарського вигляду. Це підсумковий етап роботи всіх підрозділів видавництва, що забезпечує при дотриманні обов'язкових технічних правил стильове й технічне оформлення, єдність і художню цілісність видання, відповідність кожного розвороту як змістові, так і загальному принципу оформлення видання. Від цього безпосередньо залежить якість книжки, журналу чи газети. Оригінал рукопису готується відповідно до вимог державних стандартів: ДСТУ 3772-98 "Оригінали для поліграфічного відтворення. Загальні технічні вимоги". Оригінал також повинен відповідати технічним вимогам друкарні, у якій відбуватиметься друк.

Інтеграція редагування й верстання дає змогу розв'язувати проблеми оперативності в коректурному процесі, зайвого чи відсутнього тексту "редакційними" методами, не жертвуючи якістю макета й читабельністю тексту. Підвищується рівень контролю за створенням книжки чи журналу.

Підготовлені верстальником і дизайнером комп'ютерні версії книжкового блока, обкладинки та інших складників видавничої продукції роздруковуються у форматі 1:1 й перевіряються всіма учасниками редакційного процесу й автором. Після цього редактор підписує видавничий оригінал-макет до друку, і працівники комп'ютерного комплексу для передачі в друкарню записують його на диски (CD, DVD) або інші мобільні носії. Останнім часом усе поширенішою є практика надсилання електронної версії оригінал-макета до друкарні електронною поштою. Електронна версія може бути водночас основою для публікацій в

електронних засобах інформації, наприклад, на видавничих сторінках в інтернеті або у формі CD ROM.

Готуючи повнокольорову продукцію, бажано ще до друку знати, який вигляд матиме зображення. Найпростіше переглянути її електронну версію на відкаліброваному моніторі (тут зразком зображення є “картинка” на екрані комп’ютера). Якщо потрібен відбиток, максимально наближений за кольором до віддрукованого, застосовується кольоропроба – зображення, що є зразком для відтворення кольору при тиражуванні друкарського матеріалу. У сучасній друкарні вона є необхідним атрибутом, що бере активну участь у виробничому процесі, дає змогу виявити можливі проблеми з оригінал-макетом до початку його виготовлення, гарантує передбачені результати.

Уповноважений працівник виробничого відділу (в окремих редакціях ще збереглася посада випускового редактора) готує для поліграфічного підприємства технологічну специфікацію, яка разом з роздрукованою видавничого оригінал-макета, самим файлом на електронному носіїві та комплектом інших документів і матеріалів передається в друкарню як завдання видавництва на виконання поліграфічних робіт.

Поліграфічні процеси – це регламентована послідовність технологічних операцій виготовлення друкарської продукції, які здійснюються з використанням спеціальних технологій і технічних засобів.

Історія друку сягає у глибину століть. За цей час поліграфія вслід за розвитком суспільства також розвивалася, змінюючи способи друку і, відповідно, технологічні підходи та обладнання. Багато методів друку вже давно забуто. Але фундаментальні основи й принципи друкарської справи актуальні й нині. Процес виробництва друкарської продукції можна розділити на три етапи: додрукарська підготовка, друкарські процеси й післядрукарська обробка. Додрукарська підготовка в широкому розумінні – це власне всі процеси, починаючи з уже описаних у попередньому підрозділі й закінчуючи виготовленням готових друкарських форм, які використовуються для друку накладу. Якість друкованої продукції насамперед визначається додрукарською підготовкою. Саме вона дає змогу враховувати, виправити (або не допустити) велику частину помилок, що можуть виникнути в процесі друкування. У сучасній друкарні вирізняють такі елементи додрукарської підготовки: виявлення можливих помилок під час підготовки оригінал-макетів або збоїв комп’ютерної техніки чи програмного забезпечення; растрування; кольоропроба (якщо її не зроблено на етапі підготовки оригінал-макета у видавництві); виготовлення контрольних відбитків полос або спусків; кольороподіл цифрових оригіналів; виведення плівок (або друкарських форм).

За допомогою комп’ютерних видавничих систем та спеціальних програмних засобів перевіряється наявність або здійснюється растрування (півтонове зображення переводиться в мікроштрихове [растрове] зображення). Монтаж спусків проводять на дисплеї ще до виготовлення фотоформ. Якість верстки та правильність монтажу контролюють візуально на екрані монітора або з роздрукованої на спеціальному принтері (плотері) полоси або спуску полос у форматі друкарського листа. Так звані “чисті листи” передаються у видавництво для контролю. За потреби, наприклад, при великих накладах, виготовляються сигнальні примірники, зроблені з “чистих листів”, здебільшого вручну, декілька примірників уже переплетеного, остаточно оформленого видання. Якщо виявляться істотні помилки або інші вади, вихід у світ накладу видання ще можна зупинити.

Одержавши з видавництва сигнальний примірник або “чисті листи” з візою “До друку”, друкарня здійснює кольороподіл файла з оригінал-макетом. Класичний кольороподіл на основі аналогових електронних (кольороподілювачі-кольорокоректори) або оптичних (репродукційні фотоапарати) систем на ділі відійшов у минуле. Його заступив комп’ютерний кольороподіл, який значно підвищив якісні характеристики процесу.

Перший етап виготовлення друкарських форм – це виготовлення фотоформ. За способом виготовлення фотоформ додрукарські процеси поділяють на “традиційні”, коли створення полоси або спуску полос вимагає механічних або ручних операцій верстки або монтажу, коли інтегрована фотоформа виготовляється з окремо одержаних текстової та образотворчої фотоформ, та “цифрові”, коли з підготовленої на комп’ютері полоси за допомогою спеціального обладнання виготовляються фотоформи або готові друкарські форми. Друкарні здебільшого мають у своєму розпорядженні власні автоматизовані експонувальні та інші пристрої для

виведення фотоформ або користуються послугами фірм-партнерів. Сучасні фотонабірні автомати одержують зображення в цифровому вигляді з растрових процесорів. Експонування плівки здійснюється променем лазера.

Видавці при підготовці фотоформ часто користуються послугами дизайн-бюро або ж мають власні репроцентри. У цьому випадку, щоб не допустити можливі претензії друкарні щодо якості або невідповідності способу друку тощо, замовник повинен заздалегідь уточнити вимоги до фотоформ у друкарні, яка виконуватиме замовлення. Останнім часом дедалі більше друкарень переходить на технології виготовлення друкарських форм безпосередньо з комп'ютера, оминаючи процес виготовлення фотоформ.

Найбільш поширений спосіб друку – офсетний. Нині він є основним завдяки економічності й відмінній якості продукції, що випускається.

Офсетний друк – це спосіб плоского друку, оскільки друкувальні й пробільні елементи друкарської форми перебувають в одній площині. Друкувальні елементи здатні сприймати фарбу й одночасно відштовхувати воду. Пробільні елементи, навпаки, сприймають воду й відштовхують фарбу. Нині виготовлення форм здійснюється контактним копіюванням (експонування пластини зі світлочутливим шаром через фотоформу) або прямим записом (цифрові формовиготовлювачі СТР – Computer-to-plate). Виводячи зображення оригінал-макета безпосередньо на друкарську форму, можна не тільки значно скоротити час друку й знизити собівартість, але й майже цілком автоматизувати процес друку [1, с. 55].

Повнокольорове зображення при такому способі друку складається з чотирьох основних кольорів: блакитного, жовтого, пурпурного та чорного.

Вироби офсетного друку відзначаються високою якістю, чітким зображенням дрібних деталей та чудовою передачею півтонів.

Протягом останніх 40 років офсет майже витіснив високий друк, що раніше переважав. Останні машини високого друку були випущені у 80-х роках ХХ століття. Намагання цього класу машин адаптуватися до швидко прогресують, видавничих комп'ютерних технологій, що призвело до принципової зміни у виготовленні друкарських форм. Металеві форми були замінені на вимивні фото-полімерні пластини. Однак, це не врятувало ситуацію. Істотними недоліками цього виду друку порівняно з офсетним є вища вартість друкарських форм, складність приладки, обмеження якості друку та невисокі виробничі швидкості [1, с. 57].

Ще одним способом друку, який відходить у минуле, є глибокий друк – з використанням друкарської форми, на якій, на відміну від високого друку, друкувальні елементи втоплені стосовно пробільних. За допомогою утворених шарів фарби різної товщини на папері виходить чітке зображення з найдрібнішими деталями. Однією з особливостей цього виду поліграфічного виробництва є висока вартість виготовлення формних циліндрів, що істотно обмежує сферу його застосування. Глибокий друк традиційно використовувався для виробництва багатотиражної ілюстрованої продукції, газет, упаковки, а також для друку банкнот [1, с. 61].

Останніми роками дедалі більшу нішу займає цифровий друк. Це сучасне високотехнологічне рішення, що дає змогу з максимальною оперативністю утілювати в життя будь-які ідеї в галузі поліграфії. Цифровим прийнято називати спосіб друку, коли зображення з файла безпосередньо переноситься на паперовий носій завдяки технології одержання відбитків з використанням змінної друкованої форми. Управління друкарською машиною здійснюється спеціальною комп'ютерною системою. Цифровий друк може бути струминним і лазерним. Він не замінює традиційний офсет або інші види друку, а доповнює їх, можна сказати, розвантажує їх на малих накладках, надаючи нові можливості. Основні його переваги: висока оперативність (готовність накладу від однієї години), можливість збільшення фарбності продукції (до шести й більше фарб), низька вартість при малих накладках (не потрібна додрукарська підготовка, приладки тощо); можливість друку навіть одного примірника, можливість внесення змін і коригування кольору після пробного листа друку; можливість персоналізації даних (кожний примірник з різними іменами, датами, числами тощо). Попри це все, технічні можливості цифрового друку мають певні обмеження як щодо якості, асортименту тонерів, набору матеріалів, що задрукуюються, так і щодо швидкості друку при великих накладках продукції.

На ринку повнокольорового друку цифровий друк зайняв нішу малих накладів, що пояснюється економічними причинами (вартість “цифрового” накладу в діапазоні від 1 до 300 буде нижча). Інша сфера застосування цифрового друку – це оперативна цифрова поліграфія.

Інтерес до цифрового друку зростає. Аналітики визнають, що цей сегмент поліграфічної галузі є нині таким, що найдинамічніше розвивається, і як бізнес він дедалі привабливішим.

Для того, щоб виріб мав закінчений вигляд, здійснюється наступна частина технологічного процесу поліграфічного виробництва – післядрукарські роботи, якими віддрукованій продукції надаються потрібні форми й властивості.

Одержавши продукцію з друкарні, у видавництва настає черговий етап роботи – останній за послідовністю, але один з найскладніших у сучасній видавничій справі в Україні. Він є “лакмусовим папірцем” усього бізнес-процесу. Йдеться про реалізацію друкованої продукції. Зараз жодне видавництво не візьметься за виготовлення видання, не маючи конкретного плану його реалізації. Відповідно до цього, визначається остаточний наклад, що замовляється в друкарні. Колись номінальні відділи реалізації перетворилися в основну ланку, від якої залежить фінансове становище підприємства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тимошик М. Історія видавничої справи : підручник / М. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2007. – [2-ге вид., випр.]. – 496 с.
2. Тимошик М. Видавнича справа в Україні на сучасному етапі: тенденції, проблеми: текст лекції [для студ. Ін-ту журналістики з курсу “Видавнича справа та редагування”]. – К.: Ін-т журналістики, 2002. – 24 с.
3. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця : практ. посіб. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 560 с.
4. Афонін О. Українська книга в контексті світового книговидання / О. Афонін, М. Сенченко. – К.: Кн. палата України, 2009. – 277 с.
5. Шпак В. Видавничий бізнес: теорія і практика: наук. вид. / В. Шпак – К.: ТОВ “УВПК “ЕКСОБ”, 2010. – 384 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шпак Віктор Іванович – кандидат історичних наук, професор кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: проблеми історії та історіографії розвитку видавничої справи України.